

ФАКТОРИ ТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
В КОНТЕКСТІ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯTHE FACTORS OF SHADOWING OF NATIONAL ECONOMICS
IN THE CONTEXT OF RESOURCE-SAVINGS

У статті розглянуто чинники та ключові детермінанти тінізації національних економічних систем, виділено та систематизовано головні причини функціонування тіньового сектору економіки. Проаналізовано групу країн із перехідною економікою за 1999-2013 рр. щодо причинності функціонування тіньового сектору. Встановлено, що зростання випуску ВВП у розрахунку на 1 кг енергоресурсів (у нафтовому еквіваленті) на 10% збільшує частку тіньового сектору на 1,6%. Серед чинників, що зменшують рівень тіньового сектору, варто відзначити зростання доходів на душу населення, прямі іноземні інвестиції та інституційну належність до ЄС. Зростання доходів на душу населення на 10% у групі вибраних країн зменшує частку тіньового сектору на 1,2%, а зростання прямих іноземних інвестицій на 10% зменшує частку тіньового сектору на 0,5%.

Ключові слова: тіньова економіка, ресурсоефективність, національна економічна система, транзитивна економіка, фіскальна політика.

В статье рассмотрены факторы и ключевые детерминанты тенизации национальных экономических систем, выделены и систематизированы основные причины функционирования теневого сектора экономики. Проанализирована группа стран с переходной экономикой за 1999-2013 гг. по причинности функционирования теневого сектора. Установлено, что рост выпуска ВВП в расчете на 1 кг энергоресурсов (в нефтяном эквиваленте) на 10% увеличивает долю теневого сектора на 1,6%. Среди

факторов, уменьшающих уровень теневого сектора, следует отметить рост доходов на душу населения, прямые иностранные инвестиции и институциональную принадлежность к ЕС. Рост доходов на душу населения на 10% в группе выбранных стран уменьшает долю теневого сектора на 1,2%, а рост прямых иностранных инвестиций на 10% уменьшает долю теневого сектора на 0,5%.

Ключевые слова: теневая экономика, ресурсоэффективность, национальная экономическая система, транзитивная экономика, фискальная политика.

The article analyses the factors and key determinants of shadowing of national economic systems. The main causes of functioning of the shadow sector of economy are systematized and highlighted. A group of countries with economies in transition for 1999-2013 has been analyzed concerning the causality of the functioning of the shadow sector. It is established that the growth of GDP output is calculated on the basis of 1 kg energy resources (in oil equivalent) by 10% increases the share of shadow sector by 1,6%. Among the factors that reduce the level of the shadow sector the following ones should be noted: per capita income growth, foreign direct investment and institutional membership of the EU. Per capita income growth by 10% in the group of selected countries reduces the share of the shadow sector by 1,2%; the corresponding increase in direct foreign investment by 10% reduces the share of the shadow sector by 0,5%. **Key words:** shadow economy, resource efficiency, national economic system, transition economy, fiscal policy.

УДК 330.55:502.1

Кубатко В.В.

асистент кафедри управління
Сумський державний університет

Постановка проблеми. Тіньова економіка сьогодні є одним із важливих факторів, що гальмує розвиток держави. Її вплив простежується в усіх сферах національної економіки та є причиною значних утрат державного бюджету та економіки країни у цілому. Сучасні економічні дослідження засвідчують поширення масштабів тіньового сектору України за межі порогових значень. Такий стан речей зумовлює необхідність проведення теоретичних та практичних досліджень причин виникнення тіньового сектору національної економіки для формування ефективного механізму її детінізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування тіньового сектору економіки відображена в наукових працях таких провідних зарубіжних та вітчизняних учених, як: З. Варналій, П. Гутман, Г. Гросман, С. Роттенберг, В. Танзі, Е. Фейге, В. Базилевич, О. Головатюк, В. Засанський, І. Мазур, В. Мандибуря, С. Огреба, Ф. Шнайдер та ін. Проте подальшого дослідження потребують методичні підходи до класифікації та оцінювання внеску окремих факторів до визна-

чення розміру тіньового сектору національних економік для транзитивних країн з урахуванням енергетичної безпеки їх функціонування.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення чинників та причин функціонування тіньового сектору національних економічних систем у контексті забезпечення ресурсозбереження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах, які перебувають на стадії трансформації, тіньовий сектор не лише становить значну частину економічної діяльності, а й продовжує розширюватися. Але, незважаючи на спільні риси соціально-економічного стану, тіньові економіки значно відрізняються за структурою (частка кримінальної діяльності в сукупному обсязі виробництва, обсяг роздрібної торгівлі, прихованої від фінансового контролю держави, та ін.), основними проблемами (розвиток криміногенних економічних зв'язків, недоотримання коштів бюджетом), впливом на економічні відносини. Це пов'язано з різними причинами, що стали передумовами виникнення тіньової економіки в країні.

У сучасних економічних дослідженнях виділяють такі групи причин виникнення тінювого сектору економіки: економічні, правові, соціальні, політичні, антропологічні, соціокультурні. Перша група причин пов'язана з нерівномірним розвитком різних секторів економіки, різкими коливаннями обмінних курсів, інфляцією тощо. Усі ці фактори створюють сприятливе підґрунтя для функціонування прихованої економічної діяльності. В умовах неспроможності держави регулювати ці явища та створювати відповідні умови для діяльності підприємців тінювий сектор розширює свої масштаби. Другу групу чинників утворюють чинники політичного характеру, виникнення яких зумовлене невідповідністю державного законодавства новим реаліям економічного життя. Суб'єкти тінювого сектору користуються огріхами, що виникають у правовій сфері. Чинники соціаль-

ного змісту виникають у результаті загострення соціальних проблем, центральною з яких залишається соціальна диференціація суспільства. Суперечності в політичній системі, злиття влади та великого капіталу посилюють олігархію, під тиском якої в подальшому ухвалюються закони, що сприяють розширенню масштабів її економічної діяльності. Результатами є недоотримання державною казною великої кількості капіталу, створення нерівноправних умов для малого бізнесу та процвітання корупції державного чиновництва. Антропологічні чинники пов'язані з виникненням суперечностей між особистим інтересом людини та інтересами суспільства. Наявність розбіжностей між законодавством та морально-етичним складником бізнесу є основою виникнення соціокультурних причин формування тінювого сектору економіки. Таким чином, наявність низки причин,

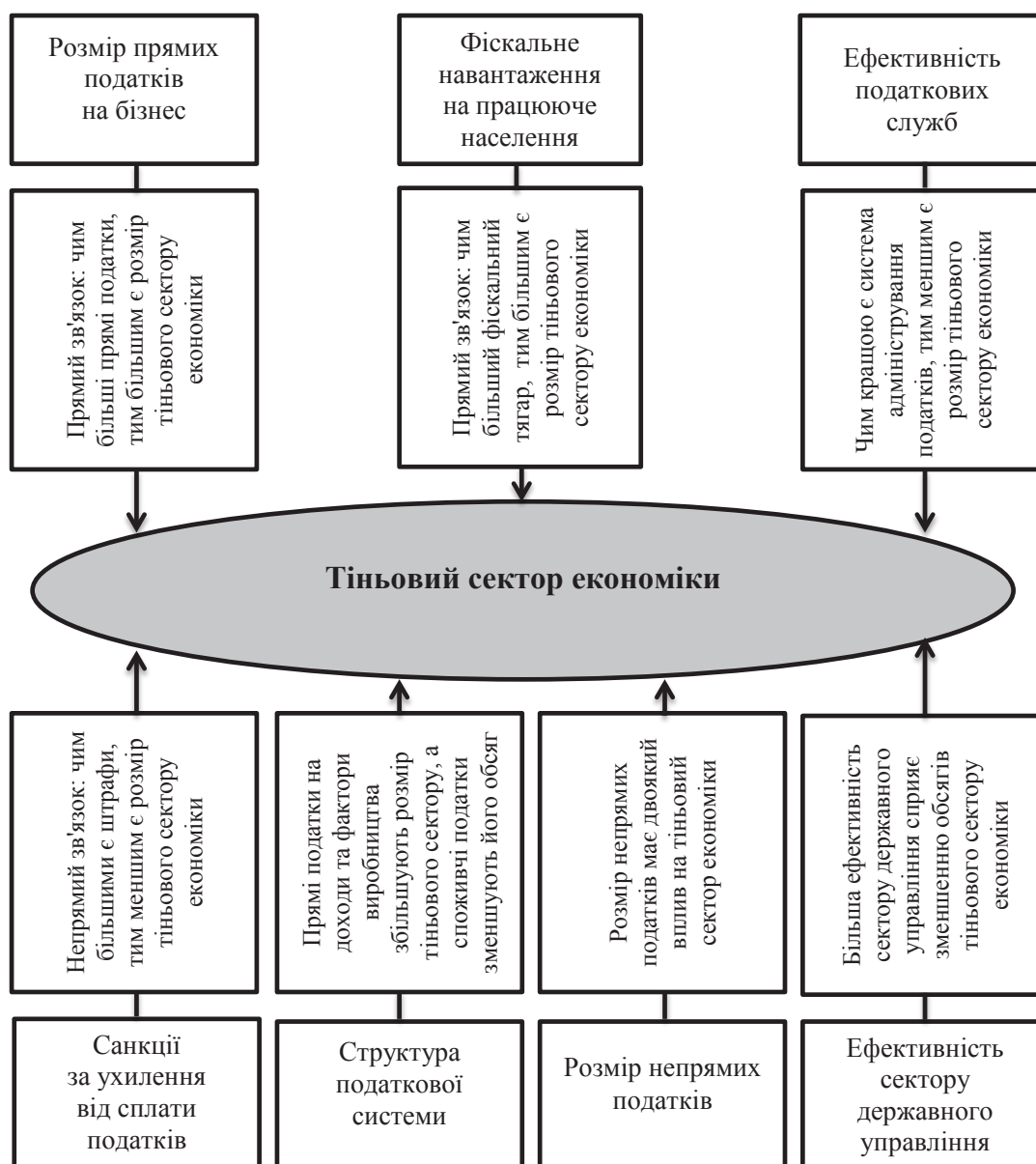

Рис. 1. Групи детермінант тінювого сектору національних економік

що сприяють виникненню тіньової економіки, дає змогу говорити про неї як про одну з підсистем ринкового господарства.

Основними причинами значної тінізації економіки України є [1, с. 76-77; 2, с. 280]:

- зацікавленість окремих представників державного апарату в існуванні тіньової економіки та отриманні тіньових доходів;

- потужний податковий прес, що призводить до зменшення зацікавленості юридичних і фізичних осіб у легальній економічній діяльності;

- правовий нігілізм значної частини представників державної влади і соціальних верств населення, відсутність стабільного й збалансованого законодавства;

- посилення діяльності кримінальних структур, інтеграція організованої злочинності із суб'єктами економічної діяльності;

- незахищеність громадян та підприємств від посягань злочинних формувань і встановлення контролю кримінальних структур над їхньою діяльністю;

- правова незахищеність суб'єктів економічної діяльності від зловживань, утисків, протидії та вимагань із боку представників різних структур і рівнів державного апарату;

- низький рівень оплати праці всіх категорій держслужбовців і працівників бюджетної сфери;

- соціально-економічна криза, неритмічна робота великої кількості підприємств, затримки щодо оплати праці, зростання безробіття, відсутність соціального захисту населення;

- відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам;

- міждержавна інтеграція тіньового сектору економіки і суб'єктів тіньової економічної діяльності;

- келійність організації та здійснення приватизації економічно перспективних об'єктів, ігнорування конкурентності та доступності приватизації для легальних капіталів (зокрема, іноземних);

- утрата історичних традицій, недодержання моральних та етичних норм кодексу підприємницької й робочої честі, неповажання приватної власності.

Вищеназвані фактори можна згрупувати та подати графічно (рис. 1).

Виділяють такі приклади форм прояву тіньових доходів у сучасній Україні [3, с. 257]: нелегальне виробництво товарів та послуг; тіньова зайнятість; розкрадання державної власності; кримінальний промисел (рекет, розкрадання та грабежі); комп'ютерна злочинність; відмивання «брудних» грошей; корупція; нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда); приховування як реальних доходів громадян, так і доходів підприємств від сплати податків; нелегальний експорт капіталів; необ'рунтовані податкові пільги, ухи-

лення від сплати податків; шахрайство у ціноутворенні (вилучення з обігу на власну користь різниці між офіційними та реальними цінами на товари і послуги); незаконна торгівля, зокрема зброєю, наркотиками, інтелектуальною власністю тощо.

Попри загальноприйняте твердження стосовно того, що тіньова економіка має лише деструктивний характер своєї діяльності, варто відзначити її позитивні сторони. У результаті інституціоналізації тіньової діяльності на макrorівні тіньові інститути заміщують державні, внаслідок чого тіньова економіка виконує компенсаційну функцію, що полягає у підтримці зайнятості певних категорій громадян, які виявилися «зайвими» в легальному секторі. У тіньовому секторі економіки відбувається досить ефективний розподіл ресурсів, що певним чином сприяє економічному зростанню. З іншого боку, тіньовий сектор, збільшуючи обсяги свого виробництва, створює значну конкуренцію легальним підприємствам, що, своєю чергою, для них є стимулом підвищення своїх конкурентних переваг [4, с. 49].

Незважаючи на певні позитивні моменти функціонування тіньового сектору економіки, ефект від них є просто мізерним порівняно з тією шкодою, якої він завдає економіці держави.

Проаналізувавши теоретичний складник формування тіньового сектору національних економік, проведемо емпіричні дослідження цього явища з урахуванням факторів ресурсозбереження. Так, нашою базовою теоретичною моделлю є така:

$$CT_t = F(Y_t, FI_t, EE_t T_t, PT_t, CH_t, LSPR_t, SSPR_t, EC_t), \quad (1)$$

де CT – частка тіньового сектору як відсоток ВВП;

Y_t – ВВП на душу населення у постійних цінах;

FI_t – прямі іноземні інвестиції;

EE_t – енергоефективність ВВП у розрахунку на 1 кг нафтового еквівалента;

T_t – податковий тягар (відсоток ВВП);

PT_t – прямі податки на доходи (відсоток від доходів);

CH_t – ціна нафтових енергоресурсів, дол. США;

$LSPR_t$ – інституційний показник ефективності «великої» приватизації (дані ЄБРР);

$SSPR_t$ – інституційний показник ефективності «малої» приватизації (дані ЄБРР);

EC_t – фіктивна змінна ЄС (дорівнює 1 для країн – членів ЄС, 0 – в іншому разі).

Для того щоб оцінити емпірично зв'язки, трансформуємо всі змінні в логарифми і будемо працювати з еластичностями. Результуюча log-log функціональна форма рівняння (1) матиме такий вигляд:

$$\ln ct_t = \beta_0 + \beta_1 \ln y_t + \beta_2 \ln fi_t + \beta_3 \ln ee_t + \beta_4 \ln tax_t + \beta_5 \ln n_tax_t + \beta_6 \ln LSPR_t + \beta_7 \ln SSPR_t + \beta_8 \ln ch_t + \beta_9 \ln EC_t + \varepsilon_t, \quad (2)$$

де ct – натуральний логарифм частки тіньового сектору як відсоток ВВП;

u_t – натуральний логарифм ВВП на душу населення в постійних цінах (Y_t);

f_i – натуральний логарифм прямих іноземних інвестицій (Fit);

ee_t – натуральний логарифм енергоефективності ВВП у розрахунку на 1 кг нафтового еквівалента (ВВП/кг нафти);

tax_t – натуральний логарифм податкового тягаря (% ВВП);

n_tax_t – натуральний логарифм прямих податків на доходи (відсоток від доходів);

cn_t – натуральний логарифм ціни нафтових енергоресурсів, в дол. США.

Для того щоб оцінити ступінь впливу окремих факторів на рівень тіньової економіки, візьмемо дані для декількох країн із перехідною економікою на основі баз даних (EBRD, 2018; The World Bank, 2018) [5; 6]. Вибраними країнами є Азербайджан, Болгарія, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія та Україна.

Ми вибрали ці країни, тому що були наявні відповідні дані для проведення кореляційного аналізу і не було достатніх даних, щоб включити повну вибірку посткомуністичних країн. Період дослідження – 1999-2013 рр., тобто починається у 1999 р., коли більшість країн із перехідною економікою почала зростати, і закінчується у 2013 р. (останнім роком перед початком бойових дій на території України). Відповідні результати наведено в табл. 1.

Із табл. 1 бачимо, що чим більше прямих податків, тим більшою є частка тіньової економіки. Робимо висновок, що для боротьби з тіньовою економікою потрібно вводити непрямі податки та збори для групи вибраних країн, що в минулому були пов'язані комуністичним блоком.

Цікавим виявився факт ресурсоефективності національних економік, зокрема зростання випуску ВВП у розрахунку на 1 кг енергоресурсів (у нафтовому еквіваленті) на 10% збільшує частку тіньового сектору на 1,6%. Цей факт ми можемо пояснити тим, що більш ресурсоощадні технології стають більш доступними і можуть використовуватися у виробництві ВВП. Серед чинників, що зменшують рівень тіньового сектору, варто відзначити зростання доходів на душу населення, прямі іноземні інвестиції та інституційну належність до ЄС. Так, зростання доходів на душу населення на 10% зменшує частку тіньового сектору на 1,2%, а зростання прямих іноземних інвестицій на 10% зменшує частку тіньового сектору на 0,5%.

Небезпека тіньового сектору полягає ще й у неконтрольованості засобами банківської системи значного обігу валютної та гривневої маси, грошово-кредитна політика у цій ситуації втрачає свої важелі впливу. Тіньова діяльність деформує структуру економіки [7, с. 52]. Через неадекватну звітність підприємств та неврахування тіньових доходів відбувається викривлення макроекономічних показників (передусім ВВП), унеможлижуються достовірний аналіз та прогнозування еконо-

Таблиця 1

Детермінанти тіньового сектору національних економік групи перехідних країн

Random-effects GLS regression	Number of obs	=	105
Group variable: id	Number of groups	=	7
R-sq:	Obs per group:		
within = 0.1607	min =		15
between = 0.9382	avg =		15.0
overall = 0.3772	max =		15
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Wald chi2(9)	=	57.54
	Prob > chi2	=	0.0000

ln_shadow	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
yt	-.1203649	.0578092	-2.08	0.037	-.2336689 -.0070609
fit	-.0535558	.0309756	-1.73	0.084	-.1142669 .0071553
eet	.1649846	.0672096	2.45	0.014	.0332563 .2967129
taxes	.0016569	.0036922	0.45	0.654	-.0055797 .0088935
direct_taxes	.0033141	.0017403	1.90	0.057	-.0000967 .006725
lspr	-.0807547	.0693518	-1.16	0.244	-.2166818 .0551724
sspr	.1153293	.0918839	1.26	0.209	-.0647599 .2954185
opt	.4353152	.0807947	5.39	0.000	.2769605 .5936698
eu_ept	-.3363974	.1044507	-3.22	0.001	-.5411171 -.1316778
_cons	2.588324	.6138937	4.22	0.000	1.385115 3.791534
sigma_u	0				
sigma_e	.17445285				
rho	0	(fraction of variance due to u_i)			

*Розрахунки автора на основі даних Світового банку та ЄБРР (2018)

мічної ситуації в державі. У зв'язку із цим значного впливу з боку тіньового сектору зазнають домогосподарства, які, з одного боку, мають вигоду за рахунок утворення додаткових робочих місць, а з іншого – програють через нерівномірний розподіл ресурсів, у результаті цього формується прошарок тіньової олігархії, члени якої збагачуються завдяки створеній ними системі кланового монополізму. Другим макроекономічним суб'єктом, що зазнає втрат від «тіні», є фірми, які, функціонуючи в легальному секторі, змушені конкурувати з нелегальними виробниками, які до того ж провадять нечесну цінову політику. Спостерігається також відплив капіталу, внаслідок цього знижується інвестиційний потенціал фірм. Третім суб'єктом є держава, її функціональність як макроекономічного суб'єкта зазнає чи не найбільшого впливу з боку тіньового сектору економіки. Фінансування державного бюджету підринається через низку незаконних фінансових операцій, збільшення експорту нелегально виготовлених товарів, незаконне привласнення державного майна та інші махінації. Держава не здатна виконувати повноцінно функцію забезпечення справедливості.

У цій ситуації для підприємців залишаються три можливі варіанти дій: припинити займатися виробничою діяльністю; вивезти капітал за кордон; за рахунок налагодження контактів із корумпованими чиновниками спробувати виграти для себе незаконні пільги щодо оподаткування; перейти до нелегального виробництва (піти «в тінь»), тим самим уникаючи сплати податкових зобов'язань.

Висновки з проведеного дослідження. Негативний вплив тіньового та неформального секторів економіки найбільшою мірою виявляється у функціонуванні економічної системи держави. Оскільки тіньовий сектор перебуває поза межами впливу фіскальної політики, держава розподіляє свої витрати за надані послуги на меншу кількість платників податків, тобто збільшується податковий тиск на підприємства, які займаються легальною діяльністю. Такий стан справ змушує останніх або банкрутувати, або йти «в тінь».

Серед ключових причин тінізації національних економічних систем варто виділити структуру податкової системи, ефективність державного

сектору, санкції та штрафи за ухилення від сплати податків, розміри прямих та непрямих податків, моральні принципи населення.

Проаналізувавши дані країн із перехідною економікою (Азербайджан, Болгарія, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія та Україна) за період 1999-2013 рр., встановлено, що серед статистично значущих факторів є: ВВП на душу населення; прямі іноземні інвестиції; енергоефективність ВВП у розрахунку на 1 кг нафтового еквівалента; податковий тягар; ціна нафтових енергоресурсів; інституційні показники ефективності приватизації. Визначено, що зростання випуску ВВП у розрахунку на 1 кг енергоресурсів (у нафтовому еквіваленті) на 10% збільшує частку тіньового сектору на 1,6%. Серед факторів, що зменшують рівень тіньового сектору, виявлено зростання доходів на душу населення, прямі іноземні інвестиції та інституційну належність до ЄС.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Попова Л.М. Дослідження процесів тінізації в економіці України. Право і безпека. 2015. № 1(56). С. 76-80.
2. Тищук Т.А., Іванов О.В. Тінізація економіки України у контексті кризових тенденцій. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2011. № 2. С. 279-291.
3. Ангелко І.В. Теоретико-методологічні проблеми дослідження тіньової економіки. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 1. Т. 2. С. 254-259.
4. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. Вісник НАДУ. 2013. № 3. С. 47-54.
5. World Bank (2018). World Development Indicators database. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (актуально на 12 травня 2018 р.).
6. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) (2018). Transition indicators. URL: <http://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data.html> (актуально на 12 травня 2018 р.).
7. Білоскурський О. Неформальна економічна активність: спроба оцінки її масштабів в Україні. Наукові записки НАУКМА. 2001. Т. 19: Соціологічні науки. С. 51-58.